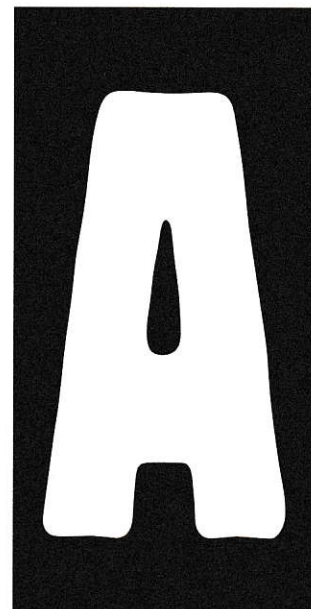

Carles Bertran

IFNI-SÀHAR (1957-58): UNA GUERRA DESCONEGUDA

Han passat quaranta anys des de l'inici i el final de l'anomenada, popularment, "guerra d'Ifni". Realment l'abast geogràfic del conflicte fou més ampli del que el poc públic que en sap quelcom s'imagina. Hi hagueren també combats al Sàhara Espanyol (avui Sàhara Occidental) i la zona sud del protectorat espanyol al Marroc fou també teatre d'operacions.

Fou una guerra oficiosa, censurada als mitjans de comunicació pel règim del general Franco. Titllada simplement "de incidente" i distorsionada pels òrgans del poder, va fer reviure el malson de les guerres del Rif dels anys 20.

Amb aquest article s'intenta donar llum i explicar sintèticament un fet històric només conegut pels cercles militars, per alguns historiadors i pels excombatents, molts dels quals eren soldats de lleva de tot l'Estat, entre ells catalans i també, evidentment, bastants de la demarcació de Tarragona. Per a tots ells i per als caiguts en una guerra, com totes, absurda, dedico aquest article sobre la que va ser, amb raó, l'última guerra colonial de l'Estat espanyol.

La colonització d'Ifni i el Sàhara Occidental¹

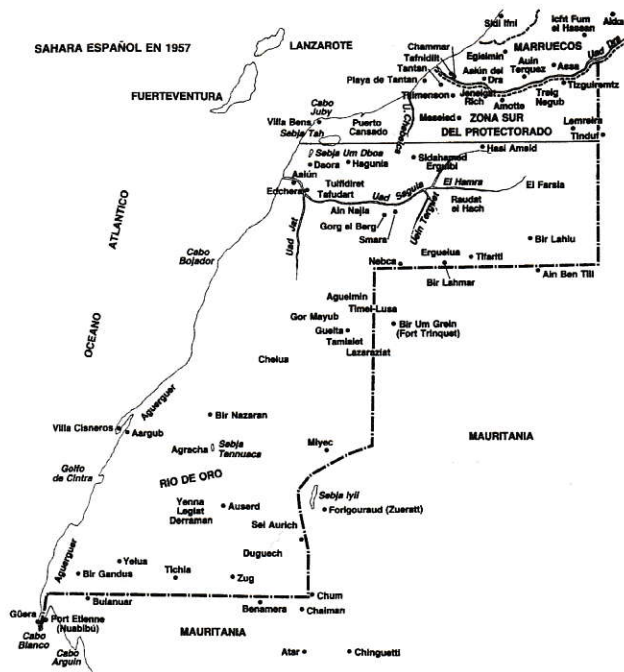
L'espai geogràfic comprès per les illes Canàries i les costes septentrionals de l'Àfrica atlàntica han estat, des de l'antiguitat, d'interès per a les civilitzacions mediterrànies. Tartessos, cartaginesos i romans han estat els pobles que més contactes han tingut amb aquestes terres a nivell pesquer, d'assentaments comercials i d'exploracions econòmico-militars, respectivament.

Hauran de transcórrer més de mil anys perquè aquests contactes es tornin a produir i, per tant, es tornin a tenir notícies sobre les costes saharianes i les illes Canàries. A mitjan segle XII són els musulmans els que en donen informacions, a causa de desviacions

involuntàries dels seus vaixells i de naufragis. Seran les Canàries, les primeres a ser redescobertes, i serviran de plataforma per explorar la costa sahariana. Genovesos, portuguesos, normands, mallorquins i castellans realitzaran expedicions.

L'any 1418 les illes Canàries passen a la completa sobirania de Castella. A partir d'aquí els interessos castellans se centren a assegurar aquesta possessió controlant les costes nord-occidentals d'Àfrica. És en aquest context que l'any 1478 es crea el primer assentament castellà en el nord d'Àfrica.² Diego García de Herrera construeix la torre-fortalesa de Santa Cruz de Mar Pequeña a la zona atlàntica de l'actual Marroc, a 28° 18' 42" de latitud nord. Durarà fins a 1527 i establirà precedent. El 22 d'octubre de 1859, l'Estat espanyol declarava la guerra al sultà del Marroc. És l'anomenada guerra d'Àfrica, en la qual participà el general Prim i pintà nombrosos quadres Marià Fortuny. La pau arriba el 26 d'abril de 1860 amb el tractat de Wad-Ras. En l'esmentat tractat, el sultà del Marroc cedia a perpetuïtat a l'Estat espanyol "... en la costa del Océano junto a Santa Cruz la Pequeña, el territorio suficiente para la formación de un establecimiento de pesquería como el que tuvo España allí antiguamente..."³ Aquesta clàusula donarà lloc a la creació de l'enclavament d'Ifni. L'ocupació efectiva d'aquest territori d'uns 1.500 km² no es portarà a terme fins al 6 d'abril de 1934 durant la segona república espanyola.⁴

La implantació colonial espanyola en el Sàhara Occidental es basa en les exploracions de Joaquim Gatell i Folch,⁵ nascut a Altafulla el 1826. Gatell obté informació, en els seus viatges pel sud del Marroc, sobre aquest país i sobre la regió de la Saguia El Hamra (nord de l'actual Sàhara Occidental). Posteriorment, el 28 de novembre de 1884, un militar i explorador espanyol, Emilio Bonelli Hernando, en representació de la Sociedad Española de Africanistas, signa un acord amb les tribus indígenes de les costes del Sàhara. De resultes

d'aquest pacte el govern de Cánovas del Castillo aprovarà un Reial decret de 26 de desembre de 1884, pel qual la costa sahariana entre els 20° 51' i els 23° 26' de latitud nord passen a ser protectorat espanyol. La decisió ha estat presa per raons estratègiques, econòmiques (interessos pesquers de companyies mercantils) i per la celebració de la Conferència de Berlín, amb el repartiment de l'Àfrica per les potències europees.

D'aquesta manera s'inicia una molt tímida presència colonial, la qual comença a ser quelcom important a partir dels anys 30, i arriba a ser intensa en els anys 60 del nostre segle, tot just quan la gran majoria de països africans assoleixen la seva independència.

Un nacionalisme expansionista: Al-lal el Fassi i el gran Marroc

Pel gener de 1944 veu la llum l'anomenat manifest del partit de l'Istiqlal (partit per a la independència marroquina). En aquest manifest es denuncia la desmembració del Marroc en tres zones: el protectorat espanyol (zona nord i sud), el protectorat francès i la zona internacional de Tànger. Es reclama la independència i la unitat territorial sota el govern del sultà Sidi Mohamed Ben Yusef, conegut com a Mohamed V. A partir d'aquest moment el nacionalisme marroquí, que tenia els seus orígens entre els anys 1926 a 1930, iniciarà una sèrie de campanyes per assolir aquest objectiu.

L'agost de 1953 el resident francès⁶ deposa el sultà Mohamed V per tal d'escapçar les intencions independentistes. En el seu lloc es col·loca Muley Ben Arafa, oncle del sultà deposat.⁷ Aquest fet marcarà la creació d'un Exèrcit d'Alliberament (EA) marroquí en l'àmbit de les zones muntanyoses i rurals, i també d'una guerrilla urbana. A partir de setembre d'aquell any es produeixen un reguitzell d'atemptats, sabotatges, explosions i incendis,

dels quals no es lliuren ni el resident ni el sultà col·laborador.⁸

Alhora, al protectorat espanyol i a Ifni, la política que es porta a terme, per indicacions de Madrid, és la de no reconèixer la figura del sultà col·laborador Ben Arafa. Es dona asil als elements nacionalistes de l'Istiqlal perseguits per França i, fins i tot, es permet que formin part del govern del protectorat. El règim de Franco pretén així guanyar-se la simpatia del nacionalisme marroquí amb la utòpica esperança de substituir França en la seva zona. Per aquests motius, als territoris que formen l'AOE (Àfrica occidental espanyola): Ifni i el Sàhara espanyol, així com a les zones nord i sud del protectorat, la pau social es mantindrà, com a norma general, fins a l'any 1955.

Els problemes colonials de França no acaben al Marroc. Després de la derrota i la pèrdua d'Indoxina (juny de 1954), vindrà l'inici de la guerra d'Algèria l'1 de novembre. Tunísia obté l'autonomia interna en el mes d'agost. París flexibilitza la seva postura per tal de concentrar-se a conservar-ne la perla africana: Algèria. Per tot això, el mes de novembre de 1955, fa tornar del seu desterrament a Madagascar el sultà Mohamed V. Aquest torna entre el deliri dels seus súbdits i amb una popularitat que mai abans havia estat tan gran ni de bon tros. S'inicien converses per liquidar el protectorat, preservant, però, els interessos econòmics francesos al Marroc. El 2 de març de 1956 el protectorat francès deixa d'existir.

La independència de la zona francesa agafa per sorpresa el règim franquista. El sultà arriba a Madrid per aconseguir la independència de la zona del protectorat espanyol. Les negociacions són dures. Cal tenir en compte que els personatges que formen el règim, en la seva majoria i començant per Franco, han fet les seves carreres militars al Marroc. Veuen en aquestes colònies (Ifni, el Sàhara i el Marroc) els orígens i la base del franquisme. Del Marroc sorgí un dels principals focus de l'anomenat "Alzamiento Nacional" del 18 de juliol de 1936. Al final, el 7 d'abril de 1956, l'Estat espanyol li concedeix la independència. A canvi, però, s'intenten preservar també els interessos econòmics (mines del Rif, etc.) i polítics a la zona. Queden en poder de l'Estat espanyol la zona sud del protectorat i l'enclavament d'Ifni, que posseeix un estatut jurídic diferent (conveni a perpetuïtat segons el tractat de Wad-Ras). La colònia del Sàhara espanyol té característiques culturals, històriques i ètniques diferents al Marroc, i les seves tribus han format des de sempre una entitat lliure i independent del regne alauita.

Una vegada s'ha arribat a la independència, l'Istiqlal i el sultà, aliats en el poder, veuen en l'EA un perill. És per això que imme-

diatament –maig de 1956– es creen les Forces Armades Reials (FAR), al capdavant de les quals es troba el príncep hereu Hassan (actual Hassan II), per tal d'intentar integrar el major nombre dels seus elements. L'EA no fou mai el braç armat de l'Istiqlal. La pretensió de l'EA era implantar la república al Marroc, veient –amb raó– la figura del sultà com un defensor dels interessos de França. La seva ideologia era revolucionària i totalment anticolonialista en tot el territori del Magrib, i s'alià amb els algerians del FLN i els tunisencs. S'integren en les FAR uns quants milers de lluitadors de l'EA, però uns 50.000 es neguen a depositar les armes i acatar la figura del sultà. Bastants d'aquests elements es troben preferentment en la zona sud del país. Molts dels cabdills de l'EA són assassinats per la Seguretat Nacional en mans de l'Istiqlal, amb la connivència del príncep hereu Hassan.

És en aquest marc que el líder de l'ala conservadora de l'Istiqlal, Al-lal el Fassi, s'inventa la tesi del gran Marroc. És una forma que el seu partit, nacionalista i burgès, que es troba en el govern, torni a tenir un objectiu per justificar la seva existència i mantenir-se en el poder. Es crea així una espècie d'irredemptisme perpetu que arriba fins als nostres dies amb l'ocupació del Sàhara Occidental, l'any 1975, i que sustenta en el poder la monarquia marroquina.

Segons Al-lal el Fassi, Marroc arribaria fins al riu Senegal. La tesi amaga també objectius econòmics: fosfats de Bu Craa (Sàhara Occidental), petroli d'Algèria, ferro de Mauritània, etc.

Els irredutibles de l'EA seran capitalitzats i instrumentalitzats per l'Istiqlal, en primer lloc, i després pel sultà, per iniciar un expansionisme nacionalista i conservador, una vegada que els caps visibles d'aquesta força han estat físicament eliminats i se l'ha buidat, per tant, de contingut ideològic progressista. Una part d'aquests homes de l'EA, més de 5.000, prendran part directa en els combats d'Ifni, el Sàhara i Mauritània. És una forma molt astuta de desempallegar-se d'uns elements perillosos, i donar-los un nou objectiu, alhora que de passada es poden produir guanys territorials, per intentar convertir el Marroc en la primera potència del Magrib.

Clima prebèl·lic

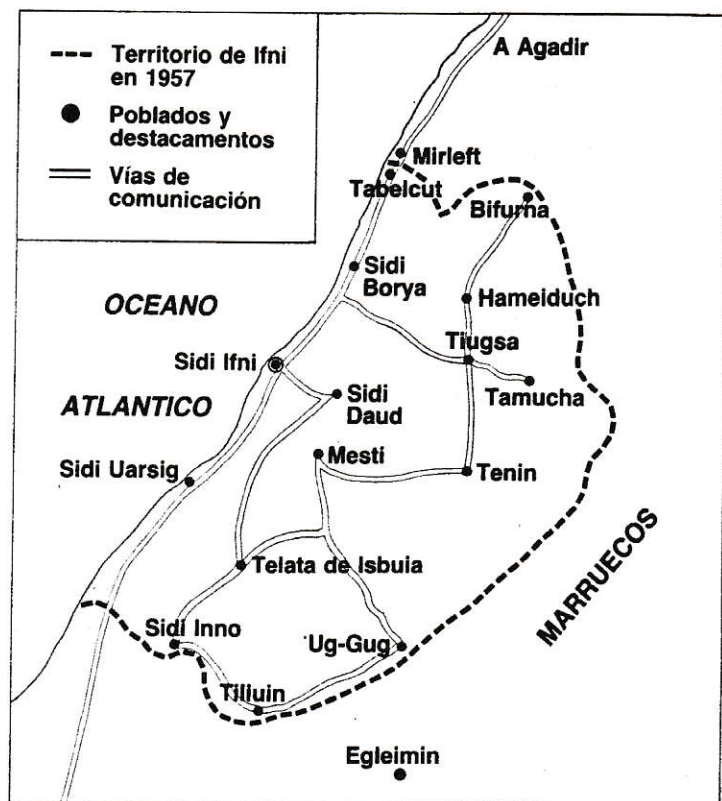
La independència del Marroc tindrà grans repercussions a l'enclavament territorial d'Ifni. Ja el 2 de gener de 1956, a Sidi Inno, un grup de nadius ocupen la mesquita fent onejar la bandera marroquí per festejar la tornada del sultà. Quan s'intenta dissoldre els manifestants es produeix un intercanvi de trets que causa tres morts entre els indígenes. Però és a

partir d'abril quan els incidents són greus. Com a exemple, en citeu uns quants. El dia 6, en el qual es commemorava la presa de possessió d'Ifni per l'Estat espanyol l'any 1934, es produeixen aldarulls amb un balanç de 4 ferits de la policia, 2 de Tiradors i 2 morts civils. El dia 8, per celebrar la independència del protectorat espanyol, una caravana de camions marroquins intenta entrar a l'enclavament per la població fronterera de Tabelcut. L'Istiqlal, amb forta implantació a la zona, pretén crear una situació de fet esborrant fronteres i annexionant de sobte, sense contemplacions diplomàtiques, el territori.

Els sabotatges a les línies telefòniques, les vies de comunicació, els tancaments de comerços musulmans i una clara desobediència a les autoritats espanyoles, són el nostre pa de cada dia. Els assassinats de soldats i oficials, tant nadius com espanyols, perpetrats per elements de l'Istiqlal, marquen el clímax d'aquesta espiral de violència. El 21 d'abril, un soldat nadiu del grup de Policia I, de servei a Ugug, assassina el caporal Ángel Sánchez. Després deserta al Marroc amb el seu equip militar. El 12 de juny, el capità indígena del Grup de Tiradors, Mohammed Ben Lahsen, és assassinat. No són, però, els únics casos, quant a atemptats contra vides humanes.

A pesar de les crides a la calma i a la demanda que els nadius reconeiguessin l'autoritat espanyola a Ifni, fetes pel governador marroquí d'Agadir el 21 de maig amb visita a Sidi Ifni (capital de l'enclavament), la situació no millora gaire i la tensió seguirà amb més o menys intensitat fins a l'atac general del 23 de novembre de 1957. L'incident prebèl·lic més greu es produeix el 16 d'agost de 1957 a Tiguissit Igurramen, on una secció de la 7a Companyia Paracaigudista, en missió de reconeixement, és tirotejada i sotmesa a foc de morter des de l'altra banda de la frontera.⁹

Les mesures per preveure aquests previsibles incidents per part del govern de Madrid són gairebé nul·les. No serà fins al juliol de 1956 que la I Bandera Paracaigudista arribarà a Ifni, procedent de Fuerteventura, per tal de reforçar l'escassa guarnició. En aquell moment aquesta es componia de 3 Tàbors¹⁰ del Grup de Tiradors d'Ifni (principalment nodrit d'indígenes), una companyia del Regiment Canàries, la Policia Indígena (formada per nadius) i dues bateries de 105 mm.¹¹ Una guarnició escassa per cobrir un territori de 1.500 km², com ja s'ha dit abans, amb una orografia muntanyosa i una població en estat de rebel·lió potencial. Cal tenir en compte també que el material de guerra era obsolet: vells fusells de la guerra civil, avions alemanys de la Segona Guerra Mundial (models com el Junker 52, el Heinkel-111, etc.), El parc automobilístic era molt escàs i no estava adaptat a les con-

dicions d'aquells indrets. En definitiva, tot l'aparell logístic era deplorable.¹²

La guerra de l'Àfrica occidental espanyola

La guerra de l'AOE (Ifni i el Sàhara Espanyol), cal situar-la en el marc de les lluites anticolonials que es produeixen entre la dècada dels anys 50 i mitjan 70, tant al continent africà com a l'asiàtic. Aquest era l'esperit que movia les bases de l'EA, auxiliat, per la mateixa idea per alguns elements saharians.

Cal deixar molt clares les implicacions directes en la guerra del príncep hereu Muley Hassan, actual rei del Marroc, del seu pare Mohamed V i del govern marroquí. Els serveis d'informació espanyols i francesos obtenien molta informació que així ho demostra.¹³ Els atacs contra la Mauritània francesa, Ifni i el Sàhara Espanyol seran presentats per la monarquia i la diplomàcia marroquina com el fruit d'unes bandes fora del control governamental. Res més lluny de la veritat. Les bandes de l'EA responen a una estratègia dictada pel príncep Hassan. L'home de palla de l'EA és un exsuboficial de l'exèrcit francès, veterà de la Segona Guerra Mundial i d'Indoxina, anomenat Ben Hammuch i conegut per Ben Hammu.

Aquest personatge es presenta el 7 de juliol de 1956 a Sidi Ifni. S'entrevista diverses vegades amb el delegat governatiu Álvarez Chas. En aquestes trobades, a banda de mostrar les seves falses simpaties envers Espanya i de "voler col·laborar en la pacificació d'Ifni", demana autorització per poder passar amb un nombrós grup dins el Sàhara Espanyol per poder atacar la Mauritània francesa. El secre-

tari general de l'AOE viatja a Madrid i s'entrevista amb Díaz de Villegas, director general de Marroc i colònies. La resposta d'aquest és la de mantenir una posició ambigua, per no enfadar el Marroc ni França. De fet no fa més que transmetre els pensaments de Franco, el qual creu que l'EA i l'Istiqlal estan instigats per agents comunistes subvencionats per l'URSS,¹⁴ també perquè sap molt bé que les seves forces armades estan en molt mal estat per entrar en un conflicte,¹⁵ i, per últim, perquè era molt important estar a bones amb el sultà per preservar els interessos espanyols en l'antic protectorat. Al final se'ls deixa passar, l'octubre de 1956, amb la condició que obeeixin les ordres de l'AOE i que vagin vestits com saharauis. És així com s'inicia la infiltració de grups armats marroquins de l'EA dins el Sàhara, cosa que tira per terra la tesi que l'atac fou per sorpresa en aquest territori. A Ifni també es detectarà una forta concentració d'homes en la frontera de l'enclavament. Aquests grups armats arribaran a ser de 800 o 1.000 homes entre l'estiu i la tardor de 1957 al Sàhara Espanyol.

L'EA tenia el seu quarter general establert a Egleimin, localitat situada entre el sud de l'enclavament territorial d'Ifni i el nord del riu Dra. Aquí es localitzava el major nombre d'efectius de les bandes, uns 4.000 homes. El seu armament es componia de vells fusells francesos d'època colonial i uns 500 subfusells espanyols, que havien anat a Ceuta i d'aquí van ser entregats a les FAR marroquines, que els van donar a les bandes. També tenien armes nord-americanes preses de les bases instal·lades al Marroc.

Prèviament a la successió d'aquests fets, Madrid dicta, ja el 14 d'abril de 1956, unes instruccions en què es diu que s'han de reforçar les bases centrals a Ifni, és a dir, la capital Sidi Ifni. Es deixen a l'interior destacaments amb un reduït nombre de forces i majoritàriament nodrits de soldats indígenes, cosa que també es farà al Sàhara, i es reforcen la capital l'Aaiun, Villacisneros i Güera, totes elles poblacions costaneres.

El 8 de gener de 1957 es produeix el primer atac contra interessos colonials europeus. Tenint com a santuari el Sàhara Espanyol, les bandes de l'EA realitzen una ofensiva als pous de Xaiman, a la Mauritània francesa. Són rebutjats i tornen a territori del Sàhara. L'hostigament contra l'AOF (Àfrica occidental francesa), però, no parerà fins a la tardor de 1957. França reclama cooperació militar a l'Estat espanyol però per ara Madrid no dona llum verda.

Davant la fortalesa de França, el Marroc decideix atacar l'enemic feble: Espanya. El 22 d'octubre de 1957, a Rabat, el príncep hereu Hassan decideix, amb elements de l'EA (entre ells Ben Hammu), iniciar una ofensiva contra l'enclavament d'Ifni.

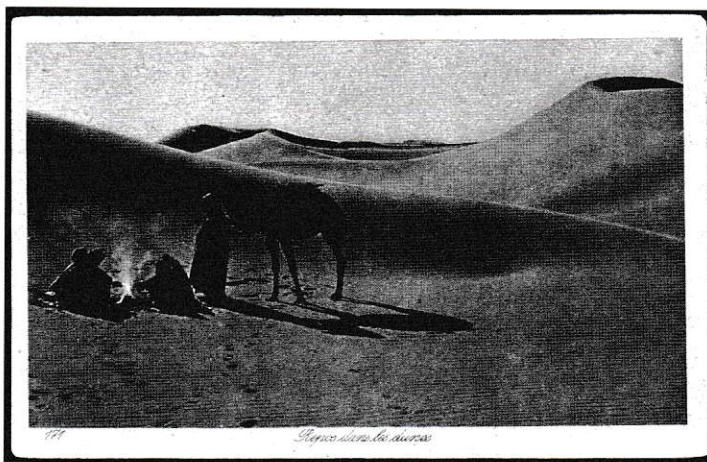
L'atac a l'Ifni i el Sàhara Espanyol

Quan tot semblava indicar que l'atac es produiria al Sàhara, el dia 22 de novembre de 1957, a Sidi Ifni, es reben informacions i la confiança del policia nadiu núm. 3.651, feta al capità Rosaleny, que la matinada del 23 a les 6.30 hores les bandes de l'EA atacarien la capital i tot l'enclavament de forma massiva. Els objectius a la capital eren els polvorins i l'assassinat, amb l'ajut dels soldats nadius, dels oficials espanyols a casa seva. A les 5.30 hores es produeixen les primeres infiltracions i els primers trets. L'atac a la capital és rebutjat gràcies al nombre de forces, a la passivitat dels soldats indígenes i a la confiança de l'esmentat policia nadiu.

En l'interior els destacaments corren pitjor sort. Resisteixen Mesti, Telata de Isbuia, Tiugsa, Tenín i Tiliuín, en tenir un nombre de forces un tant elevat. No passa el mateix amb els de poca presència militar com Ug-gug, Hameiduch, Tamucha, Bifurna, etc., molts d'ells amb soldats nadius que no dubten a desertar. El 25 de novembre, al Sàhara, és atacada la platja de l'Aaiun per elements de l'EA i el 30 ho és el far del cap de Bojador. Se segresten dos soldats de transmissions, tres tècnics civils i dues dones que juntament amb 30 militars, una dona i dos nens fets presoners a Ifni, no seran lliurats a l'Estat Espanyol pel rei del Marroc, Mohamed V, fins al maig de 1959.

Des del mateix dia de l'atac en massa del 23 de novembre, des de Sidi Ifni s'organitzen columnes de rescat dels destacaments encerclats. Aquestes es veuen sotmeses a fortes emboscades en les quals moren el tinent Ortiz de Zárate i el soldat Vicente Vila Pla, entre altres homes. Amb l'arribada de reforços a Ifni, s'inicia l'1 de desembre l'operació Netol amb la finalitat d'alliberar les guarnicions encerclades. Acte seguit es fa un replegament general en direcció a la capital Sidi Ifni, i es perd per sempre tot el territori a excepció de la capital i una franja de terreny al voltant d'ella, d'un radi d'uns 6 o 8 km, on s'estableix un cinturó defensiu. Els combats, però, continuaran per millorar la defensa (operació Diana), o bé per distreure l'enemic que pressiona el Sàhara (operacions Siroco i Pegaso). No serà fins al 30 de juny de 1958 que les hostilitats a Ifni es donin per finalitzades.

Al Sàhara l'evidència dels fets s'imposa i la cooperació militar hispanofrancesa reclamada per França s'accepta. El 10 de febrer de 1958 es posa en marxa l'operació Teide, per part espanyola, i Ecouvillon, per França, per tal d'eliminar les bandes de l'EA. Igual que havia passat l'any 1925 amb el desembarcament d'Alhucemas, que fou el principi de la fi a la guerra del Rif, l'Estat espanyol es veia obligat a acceptar l'ajut de França per tal de resoldre un problema militar colonial que es produïa en el seu territori.

El 25 de febrer, al Sàhara, es donaven per finalitzades les operacions militars. Abans d'acabar, però, caldria destacar un dels combats més sagnants, produït el dia 13 de gener de 1958 a Edchera, prop de l'Aaiun, on 42 legionaris de la XIII Bandera són morts i 55 en resulten ferits per les bandes de l'EA.

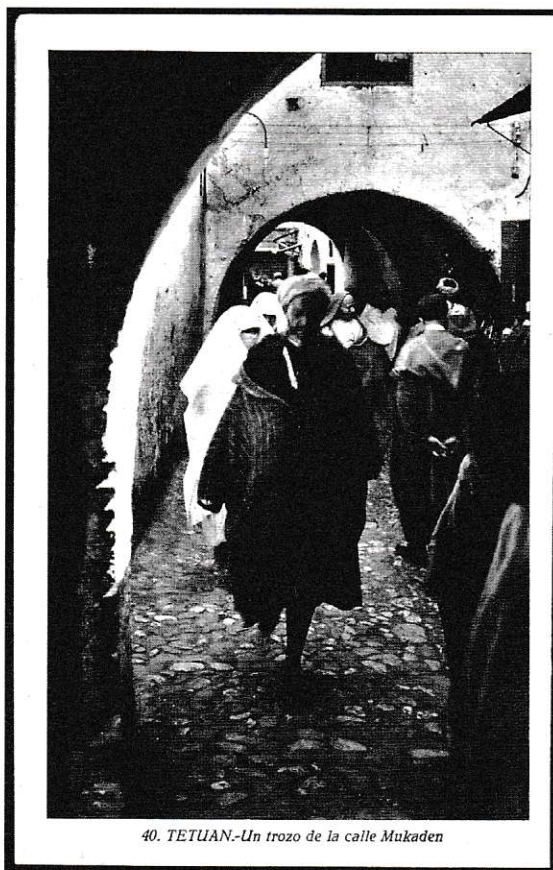
El total de víctimes d'aquesta darrera guerra colonial per a l'Estat espanyol, la xifra l'historiador Diego Aguirre, basant-se en fonts oficials, en 152 morts, 58 desapareguts i 518 ferits greus.¹⁶ Xifres que possiblement siguin més elevades.

Conseqüències i conclusions

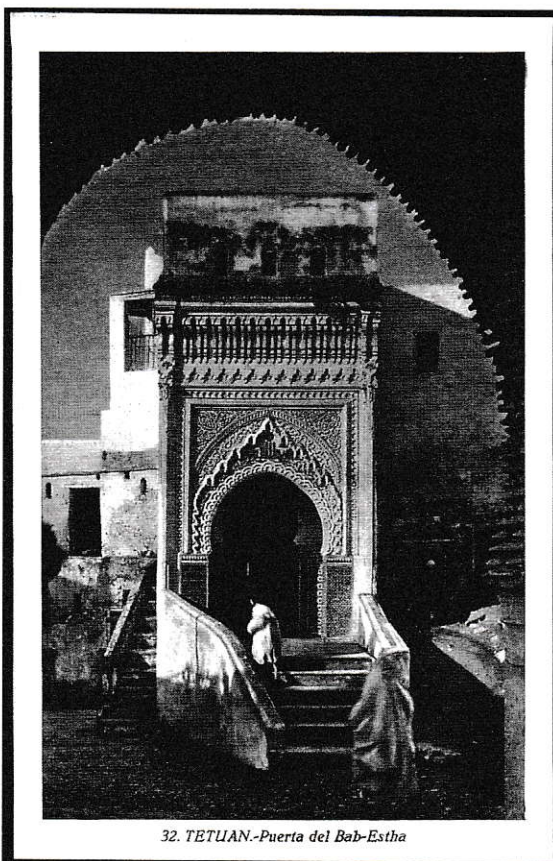
El 31 de gener de 1958 l'Estat espanyol declara el Sàhara Espanyol i el que queda de l'enclavament d'Ifni províncies espanyoles. En un intent de conservar les restes d'un "imperi" colonial a l'Àfrica. També succeirà el mateix amb Fernando Poo i Río Muni (actual Guinea Equatorial). Aquell mateix any s'entrega al Marroc la província meridional de Tarfaya (zona sud del protectorat espanyol). Després d'haver-se declarat oficialment la fi de les hostilitats, hi hagueren posteriorment petits incidents que demostraren palpablement que la monarquia alauita continuava tenint interès pel Sàhara Occidental. El poc territori d'Ifni fou destinació de molts soldats de lleva fins, la seva entrega, per via diplomàtica, el juny de 1969, al regne del Marroc.

La guerra fou oficiosa per part de les tres parts implicades: el Marroc, Espanya i França. I el règim de Franco, ignorant-la, l'any 1964 va iniciar una campanya propagandística envers "los XXV Años de Paz, bajo el mando del insigne Caudillo Francisco Franco". Exemple palpable d'una guerra, ja en el seu moment, ignorada.

CARLES BERTRAN ÁLVAREZ

40. TETUAN.-Un trozo de la calle Mukaden

32. TETUAN.-Puerta del Bab-Estha

Notes

- 1 Per a més informació vegeu DIEGO AGUIRRE, José Ramón. *Historia del Sáhara Español. La verdad de una traición*. Madrid: Kaydeda ediciones, 1988, pp. 17-263. Llibre molt ben documentat. El seu autor, coronel d'artilleria a la reserva i llicenciat en Filosofia i Lletres

(Història) per la UNED, va viure *in situ* els darrers anys de la presència espanyola al Sàhara i l'entrega del territori al Marroc i Mauritània, en la qual el govern d'Arias Navarro va traïr el poble saharauí. Diego Aguirre és avui dia un dels millors especialistes sobre la qüestió del Sàhara Occidental a l'Estat espanyol.

Sobre les exploracions dels romans al Sàhara vegeu GOZALBES CRAVIOTO, Enrique. "Exploraciones romanas en el Sáhara". *Historia* 16, n° 262. Madrid: febrer de 1998, pp. 62-71.

- 2 Vegeu les pp. 82-86 de l'esmentada obra de DIEGO AGUIRRE, José Ramón. El segon enclavament conquerit fou Melilla (1497) i després Orà (1509). Ceuta era de Portugal des de 1415.
- 3 FERNÁNDEZ-ACEYTUNO GAVARRÓN, Mariano. "A sesenta años de la ocupación de Ifni". *Revista de Historia Militar*, n° 77, Madrid: 1994, p. 192.
Per una visió de l'època és interessant llegir l'obra de CARR, Raymond. *España 1808-1975*. Barcelona: Editorial Ariel, 1990, pp. 254-284.
- 4 Sobre la figura del coronel Capaz i l'ocupació d'Ifni vegeu l'esmentat article del general de divisió FERNÁNDEZ-ACEYTUNO, Mariano, pp. 198-209.
- 5 Vegeu el capítol que li dedica DIEGO AGUIRRE, José Ramón. *Historia del Sáhara Español. La verdad de una traición*. Madrid: Kaydeda ediciones, 1988, pp. 143-147.
- 6 La figura del resident francès al Marroc era equivalent a la de l'alt comissari en la zona del protectorat espanyol. Tots dos eren les màximes figures que representaven els seus estats respectius al Marroc.
- 7 Sobre aquesta qüestió el general Franco digué el següent al seu cosí: "El error de Francia (...) fue haber deportado y destronado al Sultán legítimo, pues ello contribuyó a la unión de todos los marroquíes y aceleró la independencia, que no se hubiese producido tan rápidamente de no darse esta circunstancia (...)". FRANCO SALGADO-ARAUJO, Tte. General Francisco. *Mis conversaciones privadas con Franco*. Barcelona: Editorial Planeta, 1976, p. 223.
- 8 DIEGO AGUIRRE, José Ramón. "Ifni, la última guerra colonial española". *Historia* 16, n° 167. Madrid: març de 1990, p. 16. Assenyala que de juliol de 1954 a juny de 1955 es produeixen 784 atemptats, 477 explosions, 1.430 incendis i 351 sabotatges. Es dona mort a 41 francesos i 254 marroquins col·laboradors.
- 9 Sobre aquest incident vegeu BOSQUE COMA, Alfredo. "Tiguissit Igurramen: prólogo a una guerra". *Historia* 16, n° 236. Madrid: desembre de 1995, pp. 27-32.
- 10 A l'exèrcit espanyol és el nom que es dona a diverses companyies de tropes indígenes que estan sota el comandament d'oficials espanyols.
- 11 Vegeu BOSQUE COMA, Alfredo. "La guerra de Ifni (1957-1958)". *Historia y Vida*, n° 356. Barcelona: novembre de 1997, pp. 80-81.
- 12 Sobre la qüestió de la logística i l'estat de l'armament, producte de la política del règim franquista, vegeu BOSQUE COMA, Alfredo. "Ifni-Sàhara: una guerra de pobres". *Historia* 16, n° 214. Madrid: febrer de 1994, pp. 12-19. També és molt reveladora l'obra del coronel MARTÍNEZ INGLÉS, Amadeo. *España indefensa*. Barcelona: Ediciones B. Grupo Z, 1989, pp. 143-163. Per veure l'opinió d'una persona de les nostres contrades vegeu CONTIJOCH CASANOVAS, Josep M. "Ifni: la guerra olvidada". *Diari de Tarragona* (Meridiano). Tarragona: 4 de febrer de 1996, pp. 27-30.
Sobre la mentalitat de l'exèrcit franquista és molt interessant l'obra de LOSADA MALVAREZ, Juan Carlos. *Ideología del Ejército Franquista 1939-1959*. Madrid: Ediciones Istmo, 1990. Colección fundamentos 111. Quant a l'Àfrica, vegeu les pp. 185-188.
- 13 Vegeu DIEGO AGUIRRE, José Ramón. *La última guerra colonial de España. Ifni-Sàhara (1957-1958)*. Màlaga: Editorial Algazara, 1993, p. 22.
- 14 Vegeu FRANCO SALGADO-ARAUJO, Tte. General Francisco. *Mis conversaciones privadas con Franco*. Barcelona: Editorial Planeta, 1976, pp. 218-220.
- 15 *Ibidem*, p. 222.
- 16 DIEGO AGUIRRE, José Ramón. "Ifni, la última guerra colonial española". *Historia* 16, n° 167. Madrid: març de 1990, p. 37.